

Educational Functions of Hope in Qur'anic Education of Individuals with a Novel Approach in the Context of Modern Society

Behzad Sharifi ¹

¹. Level Three of the Seminary (Brothers); M.A. in Jurisprudence and Principles of Islamic Law. bhzadshryfy@gmail.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received

۱۳/۱۰/۲۰۲۰

Received in revised form

۰۶/۱۱/۲۰۲۰

Accepted

۲۸/۱۱/۲۰۲۰

Available online

۰۵/۱۲/۲۰۲۰

Keywords:

Qur'anic education
hope,
educational functions,
social despair,
spiritual growth.

ABSTRACT

The rapid transformations of the modern world, the expansion of new technologies, the growing complexity of social relations, and the intensification of psychological pressures have confronted contemporary human beings with new challenges such as loneliness, mental exhaustion, meaninglessness, and declining motivation. In such a context, hope understood as a foundational psychological construct and a guiding force in the realm of education plays a decisive role in rebuilding the moral and spiritual life of individuals. Therefore, revisiting Qur'anic teachings on hope and examining their educational capacities has become an undeniable necessity for today's educational and cultural systems. Employing a descriptive-analytical approach, the present study explores the place and educational functions of hope in the Qur'an, showing that this concept is not merely a comforting feeling or a passive expectation of the future. Rather, Qur'anic hope is a multidimensional, active, and transformative force that emerges through faith, knowledge, and trust in divine norms. The findings indicate that such hope can serve as a foundational element in the education of contemporary individuals, as it not only cultivates inner vitality and tranquility but also strengthens resilience in the face of adversity, moral steadfastness, a sense of responsibility, and motivation for constructive social engagement. According to the study, the educational translation of Qur'anic hope can provide the ground for forming a stable, meaningful, and dynamic identity, guiding the individual toward a balanced integration of realism and idealism. Thus, revitalizing Qur'anic teachings on hope and incorporating them into the educational system, family-based programs, and the initiatives of cultural institutions can be an effective strategy for addressing emerging challenges of the modern world and enhancing the quality of Islamic education. Such an approach contributes not only to the strengthening of society's psychological and moral capital but also to the cultivation of hopeful, active, and meaning-seeking individuals oriented toward personal and social growth.

Cite this article: Sharifi, Behzad. (۲۰۲۰). The Educational Functions of Hope in Qur'anic Training with a Novel Approach within the Modern Social Context. *Modern Islamic Studies in the Context of Modernity*, ۱(۱), ۱-۱۴.

 <https://orcid.org/0009-0001-1428-3220>

© The Author(s).

Publisher: Quarterly Journal of Modern Islamic Studies and Modern.

کارکردهای تربیتی امید در تربیت قرآنی افراد با رویکردی نوین در بستر جامعه مدرن

بهزاد شریفی^۱

۱. سطح سه حوزه علمیه برادران؛ کارشناسی ارشد فقه و مبانی حقوق. bhzadshryfy@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: مقاله تخصصی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۷/۲۰</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۸/۱۵</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۰۷</p> <p>تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۹/۱۴</p> <p>کلیدواژه‌ها: تربیت قرآنی، امید، کارکردهای تربیتی، بأس اجتماعی، رشد معنوی.</p>	<p>تحولات شتابان جهان مدرن، گسترش فناوری‌های نوین، پیچیدگی روابط اجتماعی و افزایش فشارهای روانی، انسان معاصر را با مسائل تازه‌ای چون احساس تنهایی، فرسودگی روانی، بحران معنا و کاهش انگیزش مواجه کرده است. در چنین فضایی، امید به‌عنوان یک سازه‌ی بنیادین روان‌شناختی و نیرویی جهت‌دهنده در ساحت تربیت، نقشی تعیین‌کننده در بازسازی زیست معنوی و اخلاقی انسان دارد. از این رو، بازخوانی آموزه‌های قرآنی درباره‌ی امید و بررسی ظرفیت‌های تربیتی آن، ضرورتی انکارناپذیر برای نظام‌های آموزشی و فرهنگی امروز به شمار می‌آید. پژوهش حاضر با رویکردی توصیفی-تحلیلی، به واکاوی جایگاه و کارکردهای تربیتی امید در قرآن پرداخته و تلاش کرده است نشان دهد که این مفهوم در گفتمان قرآنی صرفاً یک احساس دل‌بخشی یا انتظار منفعلانه برای آینده نیست؛ بلکه نیرویی چندبعدی، فعال و تحول‌آفرین است که در پیوند با ایمان، معرفت و اعتماد به سنت‌های الهی شکل می‌گیرد. یافته‌ها نشان می‌دهد امید قرآنی می‌تواند به‌عنوان عنصری بنیادین در تربیت انسان امروز ایفای نقش کند؛ زیرا این نوع امید، علاوه بر تقویت نشاط و آرامش درونی، توان تاب‌آوری در برابر ناملایمات، پایداری اخلاقی، روحیه مسئولیت‌پذیری و انگیزه‌کنش‌گری اجتماعی را افزایش می‌دهد. بر اساس نتایج پژوهش، ترجمان تربیتی امید در قرآن می‌تواند بستر شکل‌گیری هویتی پایدار، معناگرا و پویا را فراهم سازد و مخاطب را به سوی ایجاد توازن میان واقع‌گرایی و آرمان‌خواهی هدایت کند. از این رو، بازتولید آموزه‌های قرآنی امید و ادغام آن در نظام تعلیم و تربیت، برنامه‌های خانواده‌محور و فعالیت‌های نهاد‌های فرهنگی، می‌تواند راهبردی مؤثر برای مواجهه با چالش‌های نوظهور جهان مدرن و ارتقای کیفیت تربیت اسلامی باشد. چنین رویکردی نه تنها به تقویت سرمایه روانی و اخلاقی جامعه کمک می‌کند، بلکه می‌تواند زمینه‌ساز رشد انسان‌هایی امیدمند، فعال و معنادر در مسیر تعالی فردی و اجتماعی گردد.</p>

استناد: شریفی، بهزاد، (۱۴۰۴). کارکردهای تربیتی امید در تربیت قرآنی افراد با رویکردی نوین در بستر جامعه مدرن. *مطالعات اسلامی*

نوین در بستر مدرنیته، ۱ (۱)، ۱-۱۴.

 <https://orcid.org/0009-0000-1428-3220>

© نویسندگان.

ناشر: فصلنامه مطالعات اسلامی نوین در بستر مدرنیته.

مقدمه

در جهان معاصر، تحولات پرشتاب اجتماعی، گسترش بحران‌های هویتی، افزایش فشارهای روانی و کاهش انسجام اخلاقی، انسان را در مواجهه با پیچیدگی‌های زندگی با چالش‌های عمیقی روبه‌رو کرده است. یکی از پیامدهای این وضعیت، گسترش ناامیدی، بی‌معنایی و احساس ناتوانی در میان افراد و جوامع است؛ حال آنکه آموزه‌های قرآنی، امید را به‌عنوان یکی از بنیادی‌ترین نیروهای سازنده‌ی شخصیت انسان و محرک اصلی حرکت به‌سوی کمال معرفی می‌کنند. از این منظر، خلأ امید در زندگی مدرن نه تنها یک بحران فردی، بلکه مسئله‌ای تربیتی، اخلاقی و اجتماعی است که می‌تواند بنیان‌های هویت انسانی را متزلزل سازد. بنابراین مسئله‌ی محوری این پژوهش آن است که بدانیم امید در قرآن چه کارکردهای تربیتی‌ای دارد و چگونه می‌توان این کارکردها را در قالب یک رویکرد نوین، متناسب با نیازهای جامعه‌ی امروز، بازخوانی و به‌عرصه‌ی تربیت تزریق کرد.

بر این اساس، سؤال اصلی تحقیق چنین تدوین می‌شود: «کارکردهای تربیتی امید در تربیت قرآنی افراد چیست و این کارکردها چگونه می‌توانند در بستر جامعه‌ی مدرن و در مواجهه با چالش‌های جدید انسان معاصر بازتعریف و به کار گرفته شوند؟» این سؤال، نه تنها بر ماهیت امید در قرآن، بلکه بر نحوه‌ی انتقال آن به بستر تربیتی امروز تمرکز دارد؛ بستر و شرایطی که در آن انسان بیش از هر زمان دیگر نیازمند نیرویی برای پایداری اخلاقی، نشاط معنوی و بازسازی هویت است.

اهمیت و ضرورت این پژوهش از چند منظر قابل تبیین است. نخست، از منظر فردی، امید در آموزه‌های قرآنی نیرویی است که انسان را از فرو افتادن در ورطه‌ی یأس بازمی‌دارد و او را به حرکت، تلاش و اصلاح مستمر دعوت می‌کند. در زمانه‌ای که آمار اختلالات روانی، افسردگی و اضطراب در حال افزایش است، بازخوانی این مفهوم قرآنی می‌تواند نقش پیشگیرانه و درمان‌گر داشته باشد. دوم، از منظر تربیتی، امید در قرآن پیوند وثیقی با عمل صالح، پایداری، مسئولیت‌پذیری و بازسازی اخلاقی دارد و این ویژگی‌ها امروز به‌عنوان پیش‌نیازهای تربیت کارآمد و هویت‌ساز شناخته می‌شوند. سوم، از منظر اجتماعی، امید موتور محرک مشارکت جمعی، گسترش اعتماد اجتماعی و شکل‌گیری کنش‌های مؤثر در حل بحران‌های اجتماعی است؛ امری که جامعه‌ی مدرن به‌شدت به آن نیازمند است. بنابراین، مطالعه‌ی کارکردهای تربیتی امید نه تنها یک بحث نظری، بلکه ضرورتی کاربردی برای ارتقای کیفیت تربیت دینی در عصر حاضر به شمار می‌رود.

مرور پیشینه‌ی پژوهش نشان می‌دهد که مطالعات پیشین بیشتر بر تبیین مفهومی امید در قرآن، تفسیر آیات مرتبط با رحمت الهی یا بررسی نقش امید در اخلاق فردی متمرکز بوده‌اند. در آثار تفسیری، به ابعاد معنوی امید پرداخته شده و جایگاه آن به‌عنوان یکی از عوامل تقویت ایمان و ایجاد انگیزه برای عمل صالح مورد تأکید قرار گرفته است. برخی آثار نیز به نسبت میان امید و ناامیدی در اخلاق دینی یا نقش امید در توبه و بازگشت پرداخته‌اند. علاوه بر این، پژوهش‌هایی در حوزه‌ی روان‌شناسی اسلامی بر نقش امید به مثابه‌ی یک سرمایه‌ی روانی تمرکز داشته‌اند. با این حال، وجه مشترک اغلب این آثار آن است که امید بیشتر در سطح فردی و معنوی بررسی شده و کمتر از زاویه‌ی کارکردهای تربیتی آن در بستر جامعه‌ی معاصر مورد مطالعه قرار گرفته است. همچنین پیوند میان امید قرآنی و چالش‌های نوپدید در تربیت، همچون فرسودگی روانی، بحران‌های هویتی، کاهش مشارکت اجتماعی، ضعف انگیزش اخلاقی و دگرگونی‌های ساختار اجتماعی، کمتر در پژوهش‌های قبلی دیده می‌شود.

وجه تمایز پژوهش حاضر آن است که تلاش می‌کند امید را نه صرفاً به‌عنوان یک مفهوم اخلاقی یا روان‌شناختی، بلکه به‌عنوان یک «نیروی تربیتی چندلایه» بررسی کند؛ نیرویی که می‌تواند در سطوح فردی، اجتماعی، اخلاقی و معنوی کارکردهای قابل

توجهی داشته باشد. همچنین، این پژوهش امید را در چارچوب نیازهای تربیتی انسان امروز تحلیل می‌کند؛ انسانی که با سرعت تحولات، فشارهای اقتصادی، انزوای اجتماعی، پیچیدگی‌های زندگی شهری و بحران معنا مواجه است. بدین ترتیب، امید قرآنی به عنوان یک سرمایه‌ی فرهنگی و تربیتی بازخوانی می‌شود و این بازخوانی بر اساس نیازهای واقعی جامعه‌ی مدرن شکل می‌گیرد.

از این منظر، پژوهش حاضر با ارائه‌ی رویکردی نوین به ابعاد تربیتی امید، می‌کوشد نشان دهد که چگونه می‌توان میان آموزه‌های دیرین قرآن و نیازهای متغیر انسان امروز پلی ارتباطی برقرار کرد و امید را به عنوان یک عنصر بنیادین تربیت، در نظام‌های آموزشی، خانواده، نهادهای اجتماعی و ساحت فردی احیا و تقویت نمود. این پژوهش همچنین بر آن است که امید را در نسبت با مفاهیمی مانند تاب‌آوری، مسئولیت‌پذیری، بازسازی هویت، خودسازی معنوی، مشارکت اجتماعی و سلامت روان بررسی کند؛ نسبتی که می‌تواند الگوی تازه‌ای برای تربیت اسلامی در دوران معاصر ارائه دهد.

مقدمه‌ی این پژوهش بر این باور استوار است که امید در قرآن نه یک امر انتزاعی و صرفاً عاطفی، بلکه نیرویی فعال، راهبردی و تحول‌آفرین است. این نیرو می‌تواند، در صورت بازخوانی و بازتولید صحیح، به یکی از پایه‌های تربیت انسان در عصر جدید تبدیل شود و در مواجهه با بحران‌های گسترده‌ی امروز، راهی برای بازسازی فرد و جامعه بگشاید. چنین رویکردی، با تکیه بر فهم عمیق آموزه‌های قرآنی و شناخت مسائل و نیازهای انسان معاصر، می‌تواند چارچوبی کارآمد برای تربیت اسلامی در جهان مدرن فراهم آورد؛ چارچوبی که در آن امید به عنوان ستون اصلی رشد، مقاومت و پویایی انسان در مسیر کمال نقش‌آفرینی می‌کند.

۱. مفهوم شناسی

در مسیر بررسی علمی هر موضوع، نخستین گام، شناخت دقیق مفاهیم کلیدی است. در این بخش، به تبیین مفاهیم لغوی و اصطلاحی امید، کارکرد و تربیت می‌پردازیم تا زمینه فهم عمیق‌تر مباحث فراهم گردد.

۱.۱. مفهوم لغوی و اصطلاحی امید

واژه‌ی «امید» در زبان فارسی ناظر به حالت درونی انتظار وقوع امری خوشایند در آینده است؛ حالتی که با میل قلبی انسان نسبت به تحقق خواسته‌ای مطلوب همراه می‌شود. منابع معتبر زبان فارسی این واژه را به معنای چشم‌داشت نسبت به رخداد امری محبوب و مطلوب تعریف کرده‌اند (معین، ۱۳۸۶، ص ۴۱۲). در زبان عربی نیز دو واژه‌ی «رجاء» و «أمل» غالباً به عنوان معادل‌های امید به کار می‌روند. «رجاء» بر انتظار خیر و گشایش از سوی خداوند یا دیگران دلالت دارد، در حالی که «أمل» بر آرزوهای طولانی و گاه دور از دسترس اشاره می‌کند؛ هرچند هر دو واژه در متون دینی با بار معنایی خاص و متفاوتی مورد استفاده قرار گرفته‌اند (رافغ اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ص ۲۶۱).

در حوزه‌ی اخلاق و معرفت دینی، امید به عنوان حالت روانی جهت‌دهنده تعریف می‌شود؛ حالتی که انسان را به تلاش برای جبران کاستی‌ها، اصلاح مسیر و حرکت در جهت فضائل، با اتکا بر فضل و رحمت الهی رهنمون می‌سازد (مصباح یزدی، ۱۳۹۵، ص ۸۴). در قرآن کریم، امید به عنوان نیرویی فعال و سازنده طرح شده است؛ نیرویی که فرد را از توقف یا سقوط در وادی یأس بازداشته و او را برای رسیدن به کمال انسانی به تحرک وادار می‌دارد. برای نمونه، قرآن در آیه‌ای خطاب به کسانی که مرتکب خطا شده‌اند، از عدم ناامیدی از رحمت الهی سخن می‌گوید: «قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ» که بیانگر گشودگی راه امید حتی برای گناهکاران است (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۷، ص ۲۲۳).

از منظر روان‌شناسی اسلامی، امید صرفاً یک احساس زودگذر نیست، بلکه نوعی سرمایه‌ی روانی به شمار می‌آید که انسان را در مسیر اهداف بلند همراهی می‌کند و موجب پایداری او در برابر دشواری‌ها می‌شود (جوادی آملی، ۱۳۹۷، ج ۲، ص ۱۴۹). در همین راستا، در ادبیات تربیتی اسلامی نیز امید به عنوان نیرویی معرفی شده است که فرد را به سوی آینده‌ای روشن هدایت می‌کند و زمینه‌ی خروج از رکود و بی‌حرکی را فراهم می‌آورد (مطهری، ۱۳۹۲، ص ۶۷).

۲.۱. مفهوم لغوی و اصطلاحی کارکرد

«کارکرد» در زبان فارسی به معنای نقش، وظیفه و نتیجه‌ی عملی یک پدیده یا رفتار آمده است و اغلب در معنای چگونگی عملکرد یا نحوه‌ی اثرگذاری یک عامل در یک نظام کلی مورد استفاده قرار می‌گیرد (عمید، ۱۳۹۴، ص ۳۸۴). در زبان عربی نیز واژه‌هایی مانند «وظیفه»، «عمل» و «دور» به عنوان معادل‌های کارکرد مطرح شده‌اند. واژه‌ی «دور» در لغت به معنای نقشی است که یک عنصر در چرخه یا سیستمی مشخص ایفا می‌کند (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۴، ص ۲۹۱).

در علوم اجتماعی، کارکرد معمولاً به پیامدهای مورد انتظار یا محقق‌شده‌ی یک رفتار، ساختار یا نهاد اطلاق می‌شود. این پیامدها می‌توانند آگاهانه یا ناآگاهانه، مثبت یا منفی باشند؛ بدین معنا که گاهی یک سازوکار اجتماعی کارکردهایی دارد که عاملان آن الزاماً از آن آگاه نیستند (آشتیانی، ۱۳۹۶، ص ۱۰۴). در علوم تربیتی نیز «کارکرد» بر نتایج مستقیم و غیرمستقیم یک فرایند تربیتی دلالت دارد؛ نتایجی که موجب تحول اخلاقی، روانی، اجتماعی یا معرفتی در متربی می‌شوند (مصباح یزدی، ۱۳۹۳، ص ۱۲۱).

بر این اساس، کارکرد تربیتی امید در قرآن ناظر به آثار و پیامدهایی است که تلقین و تقویت امید در وجود انسان به دنبال دارد؛ آثاری همچون تحکیم فضائل اخلاقی، افزایش تلاش فردی و اجتماعی، نشاط معنوی، و استمرار در مسیر بندگی. امید در تربیت قرآنی افراد در نقش عاملی بنیادین ظاهر می‌شود که انگیزه‌ی عمل صالح را افزایش داده و به پایداری انسان در مسیر کمال کمک می‌کند (رجبی دوانی، ۱۴۰۰، ص ۶۳).

۳.۱. مفهوم لغوی و اصطلاحی تربیت

«تربیت» در لغت فارسی به معنای پرورش، رشد دادن و فراهم کردن زمینه‌ی شکوفایی استعدادها به کار می‌رود (دهخدا، ۱۳۸۷، ص ۵۴۷). در زبان عربی، این واژه از ریشه‌ی «رَبَّ» گرفته شده و معانی چون تدبیر، اصلاح و رساندن موجود به حد کمال مناسب با ظرفیت وجودی‌اش را دربرمی‌گیرد (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۵، ص ۴۱۲). از همین رو، قرآن کریم نام «رب» را برای خداوند ذکر می‌کند؛ عنوانی که نشان‌دهنده‌ی نقش تربیت‌گری خداوند در هدایت و تدبیر امور انسان و جهان است (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۱، ص ۹۸).

در حوزه‌ی علوم تربیتی، تربیت به معنای فراهم‌آوردن شرایط مناسب برای شکوفایی استعدادهای درونی انسان و هدایت او به سوی کمال مطلوب تعریف شده است؛ تعریفی که شامل جنبه‌های اخلاقی، عقلانی، جسمانی و معنوی وجود انسان می‌شود (مصباح یزدی، ۱۳۹۳، ص ۴۹). تربیت اسلامی نیز به عنوان فرایندی هدفمند تعریف شده است که با بهره‌گیری از فطرت، عقل، وحی و تجربه، انسان را به سوی قرب الهی رهنمون می‌سازد و بر پرورش همه‌جانبه‌ی او تأکید دارد (مطهری، ۱۳۹۴، ص ۱۰۳).

برداشت مفسران از تربیت قرآنی افراد نیز نشان می‌دهد که تربیت در قرآن نه تنها به رشد ظاهری یا رفتاری، بلکه به تکامل روح، عقل و اخلاق نیز توجه دارد. تفسیرهای معتبر بر این نکته تأکید کرده‌اند که تربیت در نگاه قرآن فراگیر است و تمامی ظرفیت‌های

وجودی انسان را شامل می‌شود، به‌گونه‌ای که هدف نهایی آن حرکت انسان به سمت مقام خلافت الهی است (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۳، ص ۷۸).

در قرآن نمونه‌هایی از تربیت تکوینی الهی نیز مشاهده می‌شود. برای مثال، در آیه‌ای از سرگذشت اصحاب کهف، چگونگی محافظت الهی از آنان در فضایی ویژه بیان شده است؛ امری که نشان‌دهنده‌ی هدایت و تربیت تکوینی خداوند نسبت به بندگان خویش است: «وَوَجَدُوا رِجَالَهُمْ ثَمَرًا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُحْيَوْنَ أَتَىٰ عَلَىٰ الْغَائِبِينَ لَمَّا عَلِمُوا لِقَاءَ رَبِّهِمْ إِذْ تَبَوَّءَ لِكُلِّ شَيْءٍ مِّنْهُمْ مَّوَدَّةَ بَنِي آدَمَ يَوْمَ خَلَقْنَا لَهُمُ مِن نَّفْسِهِمْ الْأَنْفُسَ ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَىٰ سَعْدِ بْنِ رَبِيعٍ فَمَا يَنْبَغِي آلِهَةً تَأْخُذُ بَدِيعِهِمْ آلِهَةٌ أَيُّهَا النَّاسُ أَلَيْسَ لِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمٌ إِذْ تَبَوَّءَ لِكُلِّ شَيْءٍ مِّنْهُمْ مَّوَدَّةَ بَنِي آدَمَ يَوْمَ خَلَقْنَا لَهُمُ مِن نَّفْسِهِمْ الْأَنْفُسَ ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَىٰ سَعْدِ بْنِ رَبِيعٍ فَمَا يَنْبَغِي آلِهَةً تَأْخُذُ بَدِيعِهِمْ آلِهَةٌ أَيُّهَا النَّاسُ أَلَيْسَ لِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمٌ» (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۶، ص ۱۴۹). این نمونه بیانگر آن است که تربیت الهی هم در عرصه‌ی تشریحی، یعنی تعلیم و هدایت معنوی، و هم در عرصه‌ی تکوینی، یعنی حفاظت و زمینه‌سازی برای رشد، جاری است.

از نگاه قرآن، تربیت فرایندی مستمر، هدفمند و هماهنگ با فطرت انسان است. خداوند به عنوان مربی حقیقی، با بهره‌گیری از عوامل گوناگون، زمینه‌ی رشد انسان را در مسیر کمال فراهم می‌سازد و او را در جهت تعالی فردی و اجتماعی یاری می‌کند (جوادی آملی، ۱۳۹۸، ص ۳۴۱).

۲. جایگاه بنیادین امید در تربیت قرآنی افراد در بستر جامعه مدرن

امید در تربیت قرآنی افراد به‌عنوان نیرویی بنیادین و جهت‌دهنده شناخته می‌شود؛ نیرویی که توان بازسازی هویت، تقویت انگیزه و هدایت انسان در مسیر کمال را بر عهده دارد. در جهان مدرن که انسان با بحران معنا، فشارهای روانی و ناپایداری‌های اجتماعی مواجه است، بازخوانی مفهوم قرآنی امید ضرورتی اساسی برای نظام‌های تربیتی به شمار می‌آید. این مفهوم با پیوند دادن انسان به رحمت و سنت‌های الهی، ظرفیت ایجاد تاب‌آوری، پایداری اخلاقی و کنش‌گری سازنده را فراهم می‌کند. از این‌رو، تبیین جایگاه امید در تربیت قرآنی افراد می‌تواند راهبردی کارآمد برای مواجهه‌ی تربیتی با چالش‌های معاصر ارائه دهد.

۱-۲. تبیین نگاه قرآن به امید به‌عنوان عنصر سازنده در نظام تربیت الهی

قرآن کریم امید را یکی از پایه‌های شکل‌دهنده‌ی شخصیت انسان و عامل جهت‌دهنده‌ی حرکت او به‌سوی کمال معرفی می‌کند. در نظام تربیت الهی، امید نه یک حالت روانی گذرا، بلکه نیرویی پایدار و راهبردی برای هدایت رفتار، تصحیح جهت‌گیری‌ها و تقویت تلاش انسان برای رسیدن به مراتب بالاتر وجودی است. از منظر قرآن، امید به خداوند و رحمت او، انسان را از اسارت یأس و درماندگی رها کرده و او را در موقعیت فعال و خلاق نسبت به زندگی قرار می‌دهد. آیات متعددی نشان می‌دهد که امید به‌عنوان یک اصل بنیادین تربیتی، هم در ساحت فردی و هم در ساحت اجتماعی، سازنده و تحول‌آفرین است.

بر اساس تبیین مفسران، امید در نگاه دینی با «حسن ظن به خداوند» پیوندی جدایی‌ناپذیر دارد؛ به این معنا که مؤمن آینده را نه در پرتو امکانات صرفاً مادی، بلکه در چارچوب سنت‌های الهی و وعده‌های ربانی می‌نگرد. طباطبایی بر این نکته تأکید می‌کند که امید در قرآن، ریشه در ایمان دارد و ایمان نیز با شناخت سنت‌های الهی و فهم ربوبیت خداوند شکل می‌گیرد؛ از این‌رو امید از نظر قرآن، امری عقلانی و مبتنی بر درک نظام‌مند از جهان است، نه یک خوش‌بینی ساده‌لوحانه (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۵، ص ۴۲).

راغب اصفهانی در مفردات سه سطح معنایی برای «رجاء» ذکر می‌کند: انتظار خیر، اعتماد به وعده‌ی الهی، و تکیه‌گاه روانی در مواجهه با دشواری‌ها. او تصریح می‌کند که رجاء در قرآن همیشه با عمل صالح همراه است و هرگونه «امید بدون تلاش» در

فرهنگ قرآنی بی‌ارزش تلقی می‌شود (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ص ۲۶۵). بنابراین امید در تربیت قرآنی، نیرویی برای ایجاد انگیزه‌ی عمل، اصلاح مسیر و تقویت اراده‌ی انسان است.

در ادبیات تربیتی معاصر نیز امید جایگاهی بنیادی دارد. مصباح یزدی، امید را یکی از ارکان ساخت شخصیت متربی می‌داند و تأکید می‌کند که تربیت اسلامی باید بر پرورش امید مبتنی بر معرفت صحیح به خداوند استوار شود؛ زیرا امید بدون پشتوانه‌ی معرفتی، در برابر چالش‌های زندگی مدرن شکننده است (مصباح یزدی، ۱۳۹۵، ص ۱۰۹). همچنین مطهری، امید را «پایه‌ی حرکت انسان به سوی آرمان‌های بلند» معرفی می‌کند و آن را عامل شتاب‌دهنده‌ی رشد وجودی انسان می‌داند (مطهری، ۱۳۹۲، ص ۷۸).

در دنیای مدرن که اضطراب‌های وجودی، فشارهای اقتصادی، سرعت تحولات و بحران‌های هویتی رو به افزایش است، امید قرآنی نقش یک نیروی مقاوم‌ساز را ایفا می‌کند. جوادی آملی در منزلت انسان در قرآن به این نکته اشاره می‌کند که امید الهی، هویت انسان را مستحکم کرده و او را از فروغلتیدن در پوچی و بی‌معنایی حفظ می‌کند (جوادی آملی، ۱۳۹۸، ص ۱۳۴). این معنا نشان می‌دهد که امید در قرآن صرفاً امری فردی نیست، بلکه بنیانی برای ساخت انسان معنوی، اخلاقی و اجتماعی فراهم می‌آورد.

۲-۲. تحلیل آیات کلیدی مرتبط با امید و نقش آن در رشد چندسطحی انسان

امید در قرآن از طریق آیات متعدد تبیین شده و هر یک از این آیات نقش مهمی در برداشت تربیتی از مفهوم امید ایفا می‌کنند. برای تحلیل نقش چندسطحی امید، می‌توان آیات را در سه محور اصلی دسته‌بندی کرد: امید به رحمت الهی، امید به تحقق سنت‌های الهی، و امید به پاداش و آینده‌ی اخروی.

نخست، امید به رحمت الهی در آیاتی مانند «قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ» (زمر: ۵۳) جلوه‌گر است. این آیه یکی از بنیادی‌ترین آیات امیدبخش قرآن است که خطاب آن متوجه گناهکاران است؛ یعنی فرش گسترده‌ی رحمت الهی، حتی برای کسانی است که از مرزهای الهی تجاوز کرده‌اند. طبرسی در مجمع البیان بیان می‌کند که این آیه پیام عمیقی در تربیت دارد: هیچ انسانی آسیب‌دیده‌ترین و دورمانده‌ترین نباید از امکان بازسازی خود نومید شود (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۷، ص ۲۱۶). این آیه مبنای روانی مهمی برای تربیت الهی فراهم می‌کند و نشان می‌دهد که تربیت از نگاه قرآن مبتنی بر بازگشت‌پذیری، اصلاح‌پذیری و امکان تحول است.

دوم، امید به تحقق سنت‌های الهی که در آیات متعددی مانند «وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا» (طلاق: ۲) مشاهده می‌شود. مفسران، این آیه را نشانه‌ی ارتباط مستقیم میان تقوا و گشایش می‌دانند؛ به گونه‌ای که امید به گشایش، محرکی جدی برای رعایت تقوا و اخلاق می‌شود. مکارم شیرازی تصریح می‌کند که این آیه نوعی «قانون تربیتی» را بیان می‌کند که در شخصیت مؤمن شکل می‌دهد (مکارم شیرازی، ۱۳۹۶، ج ۲۷، ص ۱۸۹).

سوم، امید به پاداش اخروی در آیاتی مانند «فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ» (زلزال: ۷) نمود دارد. این آیه، امید به ارزشمند بودن کوچک‌ترین اعمال نیک را در دل مؤمن زنده نگاه می‌دارد. فیض کاشانی در تفسیر صافی تأکید می‌کند که این آیه تأثیری تربیتی بر انگیزش درونی انسان دارد و انجام اعمال کوچک اما مستمر را به‌عنوان بخشی از مسیر رشد معنوی انسان معرفی می‌کند (فیض کاشانی، ۱۴۱۵ق، ج ۵، ص ۱۲۲).

از منظر تحلیل تربیتی، امید در قرآن باعث رشد چندسطحی انسان می‌شود:

رشد فردی: امید صبر، پایداری و ابتکار را در انسان تقویت می‌کند. جوادی آملی بیان می‌کند که امید الهی «نظام روانی انسان را متعادل» کرده و او را در برابر بحران‌ها مقاوم‌تر می‌سازد (جوادی آملی، ۱۳۹۷، ج ۳، ص ۲۴۵).

رشد اخلاقی: امید به رحمت الهی موجب توبه، اصلاح رفتار و پاکیزگی اخلاقی می‌شود. مصباح یزدی، رابطه‌ی امید و اخلاق را چنین توضیح می‌دهد: انسان امیدوار به رحمت الهی، احساس مسئولیت بیشتری در برابر اعمال خود دارد (مصباح یزدی، ۱۳۹۵، ص ۱۸۲).

رشد اجتماعی: آیات مرتبط با نصرت الهی، امید اجتماعی را در جامعه مؤمنان تقویت می‌کند؛ همچون آیه «إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ» (محمد: ۷). مطهری این آیه را عامل ایجاد روحیه‌ی مقاومت اجتماعی و جلوگیری از فروپاشی امید جمعی در برابر مشکلات می‌داند (مطهری، ۱۳۹۴، ص ۱۴۹).

رجبی دوانی در اثر خود انسان و امید در قرآن نیز به این نکته اشاره می‌کند که امید قرآنی با ایجاد افق‌های روشن، فرد و جامعه را از انرژی حرکتی لازم برخوردار می‌سازد (رجبی دوانی، ۱۴۰۰، ص ۹۲). او تأکید می‌کند که درک امید در سطح اجتماعی، یک ضرورت راهبردی برای جوامع مدرن است که درگیر چالش‌های کارآمدی، فشارهای اقتصادی و بحران‌های هویت هستند.

۲-۳. بررسی نسبت امید با رشد اخلاقی، معنوی و اجتماعی از منظر قرآن و نیازهای تربیتی عصر

جدید

در نگاه قرآن، امید عامل هماهنگ‌کننده‌ی ابعاد مختلف رشد انسانی است؛ به گونه‌ای که انسان امیدوار می‌تواند در سه سطح اخلاقی، معنوی و اجتماعی به شکوفایی برسد. بررسی این ابعاد نشان می‌دهد که امید در تربیت قرآنی افراد نه تنها یک فضیلت اخلاقی بلکه یک نیروی وجودی و ساختاری برای شکل‌دهی زیست انسانی است.

الف) نسبت امید و رشد اخلاقی

امید با اخلاق پیوندی بنیادین دارد. انسان وقتی به گشایش الهی امیدوار است، برای ترک گناه و انجام عمل صالح انگیزه‌ی بیشتری دارد. از نظر فیض کاشانی، امید صحیح دو ویژگی دارد: نخست، آگاهی به رحمت خداوند، و دوم، ترس از لغزش‌ها که مانع سقوط اخلاقی می‌شود (فیض کاشانی، ۱۳۸۴، ج ۲، ص ۱۷۴). بنابراین امید در قرآن یک «موتور اخلاقی» است که انسان را هم از یأس، هم از غرور دور می‌سازد.

با توجه به بحران‌های اخلاقی در جامعه‌ی مدرن چون فردگرایی افراطی، سودگرایی و بی‌تفاوتی اجتماعی امید قرآنی می‌تواند زمینه‌ی بازگشت به اخلاق مبتنی بر مسئولیت و کرامت انسانی را فراهم سازد.

ب) نسبت امید و رشد معنوی

از منظر قرآن، امید و ایمان رابطه‌ای دوسویه دارند. هرچه ایمان به خداوند و حکمت او عمیق‌تر شود، امید قوی‌تر و پایدارتر می‌شود. جوادی آملی بیان می‌کند که امید، شرط دستیابی به مقام قرب الهی است؛ زیرا کسی که به رحمت خدا امیدوار نباشد، برای سیر و سلوک معنوی انگیزه‌ای نخواهد داشت (جوادی آملی، ۱۳۹۷، ج ۴، ص ۳۳۸). در جهان معاصر که انسان از بحران معنا رنج می‌برد، امید قرآنی می‌تواند نقش یک «نظام معنابخش» را ایفا کند و سبب سامان یافتن تجربه‌ی زیست مؤمنانه شود.

ج) نسبت امید و رشد اجتماعی

در قرآن، امید نه تنها یک امر فردی، بلکه یک سرمایه‌ی اجتماعی است. آیات مرتبط با سنت‌های الهی مانند نصرت، رزق، گشایش و هدایت، چارچوبی برای امید اجتماعی فراهم می‌کنند. بر این اساس، امید موجب شکل‌گیری کنش جمعی، همبستگی اجتماعی، تحمل بحران‌ها و تلاش برای بهبود وضعیت جامعه می‌شود.

مطهری در انسان و سرنوشت تأکید می‌کند که امید اجتماعی موتور حرکت ملت‌ها است و بدون آن هیچ تحول تاریخی رخ نمی‌دهد (مطهری، ۱۳۹۴، ص ۱۲۱). در عصر جدید که جوامع با چالش‌هایی چون بی‌اعتمادی عمومی، فشارهای روانی و ناامیدی نسل جوان روبه‌رو هستند، تربیت قرآنی افراد با محوریت امید می‌تواند مکانیسمی برای بازسازی اعتماد و انگیزه‌ی جمعی فراهم کند.

۳. کارکردهای تربیتی امید در تربیت قرآنی افراد جامعه در جهان معاصر

امید در تربیت قرآنی، نقشی فراتر از یک حالت عاطفی دارد و به‌عنوان عاملی تعیین‌کننده در شکل‌گیری رفتار، هویت و کنش انسان در جامعه عمل می‌کند. در جهان معاصر که با بحران‌های روانی، ضعف انگیزش، ناپایداری‌های اجتماعی و چالش‌های هویتی روبه‌روست، کارکردهای تربیتی امید می‌توانند به‌مثابه نیروی بازسازنده و تحول‌آفرین عمل کنند. این کارکردها با افزایش انگیزه، تقویت تاب‌آوری، ایجاد امکان بازگشت و اصلاح، پیشگیری از یأس و تقویت مسئولیت‌پذیری، زمینه‌ی رشد فردی و اجتماعی را فراهم می‌آورند. از این‌رو تحلیل کارکردهای تربیتی امید در قرآن، پاسخی ضروری به نیازهای تربیتی انسان امروز محسوب می‌شود.

۳-۱. افزایش انگیزه و گشودن افق عمل صالح در زندگی مدرن

امید در منظومه تربیت قرآنی افراد به‌عنوان موتور محرک عمل صالح شناخته می‌شود؛ نیرویی که انسان را از رکود، بی‌هدفی و رهاشدگی‌های بخشیده و او را به سوی تلاش مستمر برای ساختن آینده‌ای بهتر هدایت می‌کند. در زیست مدرن که انسان با حجم گسترده‌ای از انتخاب‌ها، فشارهای زمانی و وظایف پیچیده روبه‌روست، حضور یک نیروی درونی پایدار که بتواند جهت حرکت را روشن سازد، اهمیتی دوچندان پیدا می‌کند. امید، در این زمینه نقش نیروی سامان‌بخش را ایفا می‌کند و با تکیه بر وعده‌های الهی، به فرد توان می‌دهد تا در مسیر عمل صالح انگیزه‌ای استوار داشته باشد (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۶، ص ۵۴).

قرآن با تقویت امید مبتنی بر معرفت، افق عمل انسان را از سطح خواسته‌های محدود مادی فراتر برده و آن را به گستره‌ای وسیع‌تر پیوند می‌زند؛ گستره‌ای که در آن هر عمل نیک کوچک‌ترین آن دارای ارزش وجودی و اثرگذاری بلندمدت است. این سبک نگاه سبب می‌شود که فرد، خود را در میدان بی‌پایان رشد و تعالی مشاهده کند و در نتیجه، انگیزه‌ی بیشتری برای شروع، تداوم و تکمیل اعمال نیک در زندگی شخصی و اجتماعی خود پیدا نماید (مکارم شیرازی، ۱۳۹۶، ج ۲۴، ص ۱۱۲).

این مفهوم از امید، رابطه‌ای عمیق با اراده‌ی انسان دارد. هنگامی که فرد باور می‌کند تلاش او در شرایط عدم قطعیت دنیای مدرن می‌تواند مسیر زندگی‌اش را به سوی خیر تغییر دهد، انگیزه‌ی عمل در او تقویت می‌شود. به همین دلیل است که قرآن امید را به‌صورت مستقیم با عمل صالح پیوند می‌دهد؛ زیرا امید بدون عمل به سستی و خیال‌پردازی منتهی می‌شود، در حالی که امید قرآنی زمینه‌ساز تلاش، ابتکار و حرکت رو به جلوست (فیض کاشانی، ۱۴۱۵ق، ج ۳، ص ۱۸۹).

در جهان امروز، که بخش قابل توجهی از افراد از بحران بی‌انگیزگی، بی‌هدفی و فرسودگی روانی رنج می‌برند، بازگشت به مفهوم قرآنی امید می‌تواند چارچوبی تربیتی فراهم آورد که به‌وسیله آن، فرد مجدداً توانایی برنامه‌ریزی، هدف‌گذاری و حرکت فعالانه را

در خود بازیابد. امید قرآنی نه تنها انگیزه‌ی عمل، بلکه افق معنوی تلاش انسان را گسترش می‌دهد و زندگی روزمره را از سطح تکلیف‌های تکراری به سطح معنا و هدف ارتقا می‌بخشد (جوادی آملی، ۱۳۹۷، ج ۲، ص ۲۳۴).

۲-۳. تقویت تاب‌آوری و توان مقابله با دشواری‌ها و بحران‌های عصر جدید

یکی از کارکردهای اساسی امید در تربیت قرآنی، توانمندسازی انسان برای ایستادگی در برابر فشارها، بحران‌ها و تغییرات سریع جهان معاصر است. شرایط جدید زندگی همچون ناامنی‌های اقتصادی، بحران‌های محیط زیستی، نابسامانی‌های اجتماعی، و ناپایداری هویتی تاب‌آوری افراد را بیش از گذشته به چالش می‌کشد. امید، در این میان، نقش ستون روانی و وجودی انسان را ایفا می‌کند.

قرآن در آیات متعدد، امید به گشایش الهی را به‌عنوان نیرویی برای تحمل سختی‌ها و استمرار حرکت معرفی می‌کند؛ وعده‌ای که بیان می‌کند پس از هر دشواری، آسانی خواهد آمد. این پیام، نوعی امنیت روانی ایجاد می‌کند که انسان را در برابر فشارهای شدید زندگی مقاوم می‌سازد (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۹، ص ۹۸). این احساس امنیت، به فرد امکان می‌دهد تا بحران‌ها را نه پایان مسیر، بلکه بخشی از سیر طبیعی رشد بداند و از آن‌ها برای تکامل شخصیت خود بهره‌بردارد.

تحلیل‌های تربیتی نشان می‌دهد که امید الهی با «پایداری رفتاری» رابطه‌ای مستقیم دارد. انسان امیدوار، در مواجهه با مشکلات، کمتر گرفتار واکنش‌های هیجانی ناگهانی می‌شود و بیشتر به دنبال یافتن راه‌حل‌های سازنده است. از این منظر، امید یک سرمایه‌ی روان‌شناختی است که ظرفیت تحمل سختی‌ها را در فرد افزایش داده و از فرسودگی روانی پیشگیری می‌کند (مصباح یزدی، ۱۳۹۵، ص ۱۴۶).

در زندگی مدرن که شرایط خارجی به‌طور مداوم تغییر می‌کند، داشتن این نوع امید عقلانی و پایدار، نوعی انعطاف‌پذیری روانی فراهم می‌آورد. چنین انسانی می‌تواند در برابر تهدیدها سازگار شود، از پس طوفان‌ها عبور کند، و حتی بحران‌ها را به فرصتی برای بازسازی خویش تبدیل نماید (رجبی دوانی، ۱۴۰۰، ص ۱۴۷). بنابراین امید در نظام تربیت قرآنی افراد یک مؤلفه‌ی حیاتی برای پاسخ‌گویی به چالش‌های جهان متحول معاصر به شمار می‌رود.

۳-۳. ایجاد روحیه بازگشت، اصلاح و بازسازی هویت (توبه) در فرایند تربیتی

یکی از ژرف‌ترین کارکردهای امید در تربیت قرآنی، فراهم ساختن زمینه‌ی بازگشت و اصلاح نفس است. توبه در قرآن نه به‌عنوان یک رفتار مقطعی، بلکه یک فرایند هویتی و تربیتی تعریف شده است؛ فرآیندی که امکان بازسازی شخصیت، اصلاح مسیر، و بازگشت به مسیر رشد را برای انسان فراهم می‌کند. امید، نیروی محرک این فرایند است.

پیام محوری قرآن آن است که هیچ انسانی خطاکارترین فرد محروم از امکان بازگشت نیست. این پیام امیدبخش، مانع از فروپاشی روانی انسان پس از ارتکاب خطا می‌شود و به او اجازه می‌دهد امکان شروعی تازه را باور کند (صبری همدانی، ۱۳۹۳، ص ۳۲۴). چنین برداشتی از انسان، بنیانی اخلاقی و تربیتی دارد؛ برخلاف نظام‌های تربیتی خشک و تنبیه‌محور، تربیت قرآنی افراد بر ظرفیت تغییرپذیری انسان تأکید دارد.

امید به پذیرش الهی، نوعی انگیزه‌ی درونی برای اصلاح رفتار ایجاد می‌کند. زمانی که انسان باور کند بازگشت او ارزشمند است، در برابر گناه یا لغزش خود احساس بن‌بست نمی‌کند و به جای انفعال، به سمت اصلاح حرکت می‌کند. این عامل در جهان معاصر که

افراد به دلیل فشارهای روانی یا شکست‌های اخلاقی ممکن است دچار خودتخریبی شوند، اهمیتی حیاتی دارد (مصباح یزدی، ۱۳۹۳، ص ۱۸۲).

از منظر تربیتی، توبه یک فرآیند سه‌مرحله‌ای دارد: آگاهی از خطا، پشیمانی وجودی، و تلاش برای اصلاح آینده. امید، نیروی فعال‌کننده‌ی این سه مرحله است؛ زیرا بدون امید به امکان تغییر، انسان در همان مرحله نخست متوقف خواهد ماند. تربیت مبتنی بر امید، هویت فرد را از نو می‌سازد و او را از اسارت در گذشته رها می‌کند تا بتواند آینده‌ای متفاوت خلق کند (مطهری، ۱۳۹۲، ص ۱۷۴).

این کارکرد در فضای اجتماعی امروز نیز اهمیت ویژه دارد، زیرا بسیاری از آسیب‌های اجتماعی از ناامیدی دربار‌ه‌ی امکان تغییر سرچشمه می‌گیرند. امید قرآنی با تأکید بر قابلیت تحول، می‌تواند زمینه‌ساز بازپیوست هویتی و اجتماعی افراد آسیب‌دیده در جامعه باشد.

۳-۴. پیشگیری از یأس، ناامیدی و آسیب‌های روانی-اجتماعی ناشی از آن

قرآن ناامیدی را یکی از خطرناک‌ترین آسیب‌های وجودی انسان معرفی می‌کند؛ آسیبی که نه تنها فرد، بلکه جامعه را نیز دچار رکود، اضطراب، فروپاشی اخلاقی و ناتوانی در واکنش به مشکلات می‌کند. بنابراین امید در تربیت قرآنی افراد نقشی پیشگیرانه دارد و به‌عنوان یک سپر روانی در برابر سقوط به ورطه‌ی یأس ایفای نقش می‌کند.

یأس در نگاه قرآن، به معنای بریدن از رحمت الهی است و این بریدگی، انسان را از تلاش و خلاقیت بازمی‌دارد. ناامیدی فرد را به انفعال می‌کشاند، انگیزه‌ی عمل را از او می‌گیرد و سبب می‌شود که مسائل کوچک، به بحران‌هایی بزرگ تبدیل شوند. تربیت قرآنی افراد با تزریق امید که بر پایه‌ی معرفت، توکل و شناخت سنت‌های الهی شکل می‌گیرد، این چرخه‌ی ویرانگر را در سطح فردی و اجتماعی مهار می‌کند (ابن طاووس، ۱۳۸۷ق، ص ۳۱۸).

از منظر روان‌شناسی قرآنی، امید موجب کاهش اضطراب و افسردگی می‌شود؛ زیرا انسان امیدوار باور دارد که وضعیت موجود می‌تواند تغییر کند و از این رو، در برابر مشکلات به سمت رفتارهای سازنده هدایت می‌شود. این نگرش، پایه‌ای برای سلامت روان فرد است و بر کیفیت روابط خانوادگی و اجتماعی نیز تأثیر مثبت دارد (جوادی آملی، ۱۳۹۸، ص ۲۴۱).

در فضای اجتماعی، ناامیدی می‌تواند به کاهش مشارکت، بی‌اعتمادی جمعی و افزایش خشونت منجر شود. امید، با ایجاد باور به امکان تغییر، مردم را به همکاری اجتماعی، همدلی و مشارکت در حل مشکلات سوق می‌دهد. این کارکرد برای جوامع مدرن که با تنش‌های اجتماعی، بی‌ثباتی سیاسی و مشکلات اقتصادی مواجه‌اند، ضرورتی اساسی دارد (معین، ۱۳۸۶، ص ۵۹۷).

۳-۵. ایجاد تعادل روانی و معنوی میان خوف و رجاء در مسیر خودسازی

یکی از مهم‌ترین آموزه‌های تربیتی قرآن، ایجاد تعادل میان خوف و رجاء است؛ به این معنا که انسان نه باید آن‌قدر امیدوار شود که دچار غرور و بی‌پروایی گردد، و نه آن‌قدر بترسد که به انفعال و ناامیدی برسد. تربیت قرآنی، بر شکل‌دهی این تعادل تأکید ویژه دارد.

امید، هرگاه بدون خوف همراه باشد، ممکن است به نوعی خوش‌خیالی و سستی بیانجامد. در مقابل، خوف بدون امید نیز موجب اضطراب و رکود روحی می‌شود. قرآن با ارائه‌ی دوگانه‌ی خوف و رجاء، انسان را در وضعیتی قرار می‌دهد که در آن ضمن تلاش و امید به رحمت الهی، از لغزش‌ها و مسئولیت‌های اخلاقی خود نیز غافل نمی‌ماند (فیض کاشانی، ۱۳۸۴، ج ۱، ص ۲۵۱).

این تعادل، نقش اساسی در خودسازی و رشد معنوی دارد. امید، نیروی حرکت است و خوف، نیروی مراقبت. در کنار یکدیگر، این دو عنصر مسیر زندگی انسان را به سمت رشد متوازن هدایت می‌کنند. در سیر و سلوک معنوی، فرد با امید حرکت می‌کند و با خوف خویشتن را از سقوط حفظ می‌نماید (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۰، ص ۷۶).

در زندگی مدرن که انسان با تنش‌های روانی و فشارهای متعدد مواجه است، برقراری این تعادل اهمیت بیشتری می‌یابد؛ زیرا امید بیش از حد بدون واقع‌بینی، می‌تواند فرد را به آسیب‌پذیری بیشتر بکشاند و در مقابل، اضطراب و ترس شدید نیز او را از توانایی‌هایش محروم می‌سازد. تربیت قرآنی افراد با ایجاد روحیه‌ی متوازن، سلامت روان و معنویت پایدار را تضمین می‌کند (دهخدا، ۱۳۸۷، ص ۴۳۲).

۳-۶. تقویت حس مسئولیت‌پذیری و نقش‌آفرینی اجتماعی مبتنی بر امید

امید در قرآن تنها یک حالت فردی نیست؛ بلکه به‌طور جدی با مسئولیت‌پذیری اجتماعی گره خورده است. انسان امیدوار باور دارد که می‌تواند در تغییر محیط و جامعه نقش ایفا کند و همین باور، او را به کنش اجتماعی سوق می‌دهد. امید، مبنای شکل‌گیری عمل اجتماعی، تلاش برای عدالت، حمایت از دیگران و مشارکت در رفع مشکلات عمومی است.

از منظر تربیت قرآنی، جامعه‌ای که افراد آن امیدوار باشند، جامعه‌ای فعال، خلاق و پویاست. این افراد نه‌تنها برای بهبود زندگی خود تلاش می‌کنند، بلکه در سطح اجتماعی نیز به دنبال اصلاح و خدمت به دیگران هستند. امید، نظام ارزشی فرد را گسترش می‌دهد و او را در برابر نامالایمات اجتماعی به مقاومت و اصلاح دعوت می‌کند (عمید، ۱۳۹۴، ص ۷۹۴).

این مسئولیت‌پذیری در آیات مربوط به وعده‌های الهی درباره‌ی یاری مؤمنان ریشه دارد. چنین وعده‌هایی نشان می‌دهد که تلاش اجتماعی، اگر با نیت الهی همراه باشد، هرگز بی‌ثمر نخواهد بود. این باور، به افراد احساس هویت اجتماعی و وظیفه‌مندی می‌بخشد و آنان را از بی‌تفاوتی و کناره‌گیری اجتماعی دور می‌سازد (مکارم شیرازی، ۱۳۹۶، ج ۱۷، ص ۱۲۸).

در جهان امروز که مشکلات اجتماعی گسترده و پیچیده‌اند، تربیت مبتنی بر امید می‌تواند الگویی برای فعال‌سازی مشارکت اجتماعی، ایجاد همبستگی و تقویت سرمایه‌ی اجتماعی فراهم آورد. این امر برای جوامعی که با بحران اعتماد و کاهش انگیزه‌ی عمومی مواجه‌اند، اهمیتی ویژه دارد (جوادی آملی، ۱۳۹۷، ج ۵، ص ۳۰۹).

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر نشان داد که امید در منظومه‌ی تربیت قرآنی، جایگاهی بنیادین و راهبردی دارد و درک این جایگاه برای مواجهه با مسائل پیچیده‌ی انسان معاصر ضروری است. امید در قرآن نه یک امر صرفاً عاطفی، بلکه نیرویی عقلانی، الهام‌بخش و جهت‌دهنده است که رفتار، هویت و کنش انسان را در مسیر کمال سامان می‌دهد. تحلیل کارکردهای تربیتی امید بیان کرد که این مفهوم، زمینه‌ساز افزایش انگیزه برای عمل صالح، تقویت تاب‌آوری در برابر بحران‌های روانی و اجتماعی، ایجاد سازوکارهای اصلاح و بازسازی هویت، پیشگیری از یأس و آسیب‌های ناشی از آن، برقرار ساختن تعادل میان خوف و رجاء و نیز ارتقای حس

مسئولیت‌پذیری اجتماعی است. این کارکردها نشان می‌دهد که امید قرآنی می‌تواند در برابر چالش‌های گسترده‌ی جامعه‌ی مدرن از بحران معنا و اضطراب گرفته تا ضعف مشارکت اجتماعی و میل به انفعال به‌عنوان یک نیروی تحول‌آفرین عمل کند.

از دیدگاه تربیتی، بازخوانی امید در چارچوب نیازهای انسان امروز، مستلزم ارائه‌ی رویکردی نوین است که ضمن حفظ مبانی اصیل قرآنی، بتواند آن را در قالب روش‌ها و راهبردهای عملی برای نظام‌های آموزشی، برنامه‌های تربیت دینی، خانواده و ساختارهای اجتماعی ارائه کند. نتیجه‌ی این پژوهش تأکید دارد که امید قرآنی، با پیوندزدن فرد به رحمت الهی و جای‌دادن او در افق‌های بلند معنوی و اخلاقی، توانایی آن را دارد که منابع انگیزشی پایدار، انسجام روانی، توان مقاومت در برابر دشواری‌ها و قدرت کنش‌گری سازنده را در انسان معاصر احیا کند. بر این اساس، بهره‌گیری آگاهانه و دقیق از کارکردهای تربیتی امید در برنامه‌ریزی‌های آموزشی و فرهنگی می‌تواند گامی مؤثر در جهت تحول تربیت اسلامی و بازسازی سرمایه‌های اخلاقی و اجتماعی جوامع امروز به شمار آید.

منابع و مأخذ

- قرآن کریم
 - نهج البلاغه
۱. ابن طاووس، علی بن موسی. (۱۳۸۷ق). اقبال الأعمال (چاپ دوم). قم: نشر دارالرضا.
 ۲. ابن منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۱۴ق). لسان العرب (چاپ سوم). بیروت: دار صادر.
 ۳. آشتیانی، محمدتقی. (۱۳۹۶). فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی (چاپ سوم). تهران: انتشارات امیرکبیر.
 ۴. جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۹۸). منزلت انسان در قرآن (چاپ ششم). قم: مرکز نشر اسراء.
 ۵. (۱۳۹۷). تفسیر موضوعی قرآن کریم (چاپ چهارم). قم: مرکز نشر اسراء.
 ۶. راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲ق). المفردات فی غریب القرآن (چاپ دوم). قم: دارالعلم.
 ۷. رجیبی دوانی، محمدحسین. (۱۴۰۰). انسان و امید در قرآن (چاپ اول). تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
 ۸. دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۸۷). لغت‌نامه دهخدا (چاپ دوم). تهران: مؤسسه لغت‌نامه دهخدا.
 ۹. صبری همدانی، سیدجعفر. (۱۳۹۳). ترجمه نهج البلاغه (چاپ نهم). تهران: انتشارات اسلامیه.
 ۱۰. طباطبایی، سیدمحمدحسین. (۱۴۱۷ق). المیزان فی تفسیر القرآن (چاپ پنجم). قم: دفتر انتشارات اسلامی.
 ۱۱. طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۲). مجمع البیان لعلوم القرآن (چاپ سوم). تهران: انتشارات ناصری.
 ۱۲. عمید، حسن. (۱۳۹۴). فرهنگ فارسی عمید (چاپ هشتم). تهران: انتشارات امیرکبیر.
 ۱۳. فیض کاشانی، ملا محسن. (۱۳۸۴). محجۀ البیضاء (چاپ دوم). قم: انتشارات داوری.
 ۱۴. (۱۴۱۵ق). تفسیر صافی (چاپ چهارم). قم: انتشارات صادقی.

۱۵. مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۹۶). تفسیر نمونه (چاپ بیستم). تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۱۶. معین، محمد. (۱۳۸۶). فرهنگ فارسی (چاپ پنجم). تهران: انتشارات امیرکبیر.
۱۷. مصباح یزدی، محمدتقی. (۱۳۹۵). اخلاق در قرآن (چاپ چهارم). قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
۱۸. آموزش و پرورش اسلامی (چاپ دوم). قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
۱۹. مطهری، مرتضی. (۱۳۹۲). تعلیم و تربیت در اسلام (چاپ پانزدهم). تهران: انتشارات صدرا.
۲۰. انسان و سرنوشت (چاپ بیستم). تهران: انتشارات صدرا.